

ESENȚA FIINȚEI

(Mi)teme și simboluri existențiale eminesciene

Viața / Ființa • Moartea / Neființa • "Arătărilor" ființei •

"Nodul tragic" • Frumusețea negativă • Limitele •

Angoasa (spaima, neliniștea) vs. Dorința (Dorul) • Suferința • Singurătatea •
Melancolia • Timpul și spațiul • Ne-sfârșirea (Eminescu și Brâncuși) • Abisul •

Destinul • Disperarea • Nimicul (nihilismul și "apusul de zeitate") •

Devenirea • Mișcarea • Voința (Eminescu și Schopenhauer) • Cercul •

Taina (nonsensul și nihilismul relativ) • Simbolismul medieval •

Lumea ca teatru • Ființa și Rațiunea (Eminescu și postmodernismul)

CUPRINS

Argument.....	7
Viața / Ființa.....	11
Moartea / Neființa	15
"Arătărilor" Ființei.....	25
"Nodul tragic"	37
Frumusețea negativă	44
Limitele	48
Angoasa (spaima, neliniștea) vs. Dorința (Dorul).....	54
Suferința	65
Singurătatea	71
Melancolia.....	79
Timpul și spațiul.....	95
Ne-sfârșirea (Eminescu și Brâncuși)	106
Abisul	115
Destinul.....	123
Disperarea	134
Nimicul (nihilismul și "apusul de zeitate").....	140
Devenirea	148
Mișcarea.....	156
Voința (Eminescu și Schopenhauer)	169
Cercul	186
Taina (nonsensul și nihilismul relativ)	211
Simbolismul medieval.....	219
Lumea ca teatru	244
Ființa și Rațiunea (Eminescu și postmodernismul)	262
Summary	268
Indice de nume	271

VIAȚA / FIINȚA

Viziunea eminesciană asupra *vieții* consună cu viziunea modernă asupra *vieții* ca proces continuu de trecere de la *ne-viu* la *viu* printr-o creștere negentropică graduală a originii componentelor sistemelor *vii*, *viața* apare din *viață*, *viața* dă naștere la *viață*. *Viul* este un sistem bine ordonat, în care fiecare element își are funcția și poziția sa (pre)determinată.

Cunoscutul fizician Erwin Schrödinger vorbea în eseu *Ce este viața* (1943) despre "configurația" cvadridimensională (*pattern*) în care este implicată nu doar structura și funcționalitatea, ci și întreaga totalitate ontogenetică de la punctul prim al fecundării. Cromozomul are în el un mesaj codificat (*code-script*) al formării evolutive a individului. Este "codul de legi și puterea executivă sau, ca să folosim o altă comparație, planul arhitectului și forța constructorului la un loc".

Geneticianul francez François Jacob propunea, în tratatul său *Logica Viului* (1970), noțiunea de *PROGRAM*, identificat cu programul genetic care include informație, mesaj, cod și care face ca reproducerea unui organism să constituie reproducerea elementelor lui structurante. Programul *vieții* este programul genetic care posedă mijloace de a executa, în cadrul celulelor, *planurile arhitecturale* ale organismului (a se vedea Lucian Gavrila, *Viața - un experiment nesfârșit*, București, 1995, p. 12).

Marele spectacol al posibilităților pe care le oferă natura individului nu schimbă însă invarianța "planului chimic" al celulei.

Eminescu gândește *viața* anume ca pe un plan arhitectural inițial, codificat în punctul prim ce s-a mișcat, "cel întâi și singur", care izbucnește cu forța genetică intrinsecă: "Punctu-acela de mișcare, mult mai slab ca boaba spumii,/ E stăpânul fără margini peste marginile lumii... / De atunci negura eternă se desface în fășii,/ De atunci răsare lumea, lună, soare și stihii..." (*Scrisoarea I*)

Arhitectul și constructorul, ca ipostaze ale viului plănuit și ale celui în proces de realizare, de "executare" sălășluiesc împreună într-un singur "pachet" existențial, în care începutul desfășurării forței ("mult mai slab ca boaba spumii") este cauză și scop, este posibilitate de mișcare și mișcare declanșată, este reproducere ca autoreproducere, este pachet despachetat, este nucleu de-nuclearizat, este replică a mișcării la starea pe loc care naște un sistem întreg de replici, este sistemul viu al atragerii progresive în viața animată de un *dor nemărginit*. Este evident că dorul nemărginit este viață desfășurată în și prin sine însăși, este viul în reacție în lanț, în replicitate continuă (dor în replică la dor, ca în câmpul nuclear al "dorului" folcloric). *Dorul nemărginit* desfășoară, în cadrul unui grandios proces de naștere și desfacere în fâșii a universului, dorul de "mișcare", de viață, care este planificat în primul punct cinetic. Pe firul său animator în lanț este *arhitecturată* lumea după legile dure ale ordinii, rigorii.

Organicismul eminescian se manifestă aici cu toată evidența. Ce poate fi mai organic decât autoreproducerea? Or, *dorul* (nemărginit) se impune anume prin calitatea sa autoreproductivă, prin puterea imensă de desfășurare în sine și prin sine, de a face – ca să zicem așa – o sinteză pe baza propriilor gene, așa cum în procesul de sinteză a macromoleculelor, numit *replicație*, se valorifică informația ereditară codificată în ele. *Dorul nemărginit* este, astfel, absolut constructural dorului în stare de primă ieșire din ascuns și din nepătruns, peste care "în sine împăcată stăpâneă eterna pace".

Distanțându-se de lumea mare, omul eminescian este surprins de faptul că arhitectorul a prevăzut în planul său inițial nu doar un principiu constructiv, ci și unul distructiv. Atât de viul punct mișcător primordial i se arată acum ca primul colț obscur al vieții, ca un colț al răului: "Căci răul este colțul vieții. Vecinic răul/ Întâiul rol îl joacă-e colț în orice cuget,/ În orice voință, în orice faptă mare" (*Andrei Mureșanu*). În programul său genetic, arhitectul vieții a pus răul alături de bine, neființa alături de ființă. Constructorul executor nu a făcut decât să rămână fidel, în construirea vieții, acestui principiu divin / demonic. Planul lumii se dovedește a fi "adânc – șiret", nedumerindu-l pe Andrei Mureșanu.

nu: "Ce plan adânc – șiret! Cum în sămânța dulce a răului s-a pus/ baterea de viață!"

Universul se demonizează tot atât de firesc precum se diviniza în începuturile lui aurale, desfășurându-se și stingându-se – acum – după un implacabil principiu entropic. După Schrödinger, descreșterea entropiei, ca trăsătură esențială a sistemelor vii, duce la descreșterea în continuare a entropiei, la un ordin mai mare, în timp ce creșterea entropiei duce spre o progresivă creștere, generând, prin stadiul avansat al dezordinii, Moartea. Reînstăpânirea demonului impune decăderea entropică, înmormântând imperiul într-un "chaos întins fără de sine" și făcând ca neantul să se întindă pe lumile murinde. *Dorul nemărginit* se entropizează și el, devenind un "dor nebun", primul ținând de logos întrupător, celălalt invocând un "cuvânt al nimicirii", pe care ține să-l învețe omul eminescian în ipostaza lui Andrei Mureșanu ce imaginează, în meditația sa amară nihilistă, un univers în totală înstăpânire a lui Satan: "O, de-aș vedea furtuna că stelele desprinde,/ Că-n cer talazuri nalte de negură întinde,/ Că prin acele neguri demoni-n stoluri sboară / Și lumea din adâncuri o scutură ușoară/ Ca pleava... Cerul cu sorii lui decade,/ Târând cu sine timpul cu miile-i decade,/ Se-nmormântează-n chaos întins fără de fine,/ Căzând negre și stinse surpatele lumine./ Neantul se întinde/ Pe spațiuri deșerte, pe lumile murinde./ Văzându-le strigare-aș de-un dor nebun cuprins: / "Mărire ție, Satan, de trei ori ai învins!/ Atuncea mă primește prin îngerii pieirei,/ Mă-nvață, și pe mine cuvântul nimicirii./ Adânc, demonic, rece. Ti-o jur astă știință/ Eu aș striga-o-n lume c-o cruntă ușurință.../ Atunci, negrește, soare... atunci să tremuri cer..." (*Mureșanu*).

Indiferent însă de registrul pozitiv sau negativ al reprezentării, viața e văzută în sensul interpretării ei de fizicienii și biologii secolului XX ca "program", ca "plan", ca "proiect" codificat, ca "vis" ancestral. Procesul organic replicativ al vieții ilustrează narcisismul general eminescian, conform căruia viul e oglindire și sporire a imaginii inițiale a viului, e înaintare autoreproductivă. Este viul surprins în viul potențat.

"Al istoriei plan" din *Memento mori*, "al secolelor plan" sau "planul genezei" ("Idee,/ Pierdută-ntr-o palidă fee/ Din planul

Genezei, ce-aleargă/ Ne-ntreagă!) din timpuria “fantazie” *Ondina*, “planul, precugetarea, planul de rele, planul adânc” sau “planul frumos” din *Andrei Mureșanu*, “planul adâncei întocmeli” și “planul vieții ascuns în colțu-obscur” sunt izomorfisme ale *punctului* “întâi și singur”, în care este planificată viața. Este un nucleu radiant, un “pachet” de potențialități vitale din care viul izbucnește cu toate forțele sale energetice – generative, disipative, (auto)reproductive. Conținând o forță motrice intrinsecă, punctul genetic se transformă într-un *punctum saliens*, arheal: “care apare în mii de oameni, dezbrăcat de timp și spațiu, întreg și nedespărțit”.

Este o viziune profund platoniciană a principiului, căci Socrate spune în *Phaidros* că tot ceea ce se mișcă de la sine este nemuritor, iar ceea ce, în schimb, mișcă alt lucru și e mișcat de către altul, de îndată ce mișcarea încetează, și el să existe: “Numai ce se mișcă pe sine, de vreme ce nu se lasă pe sine în părăsire, nu încetează niciodată să fie în mișcare; ba mai mult, el este sursă de principiu al mișcării pentru toate câte se mișcă. Iar principiul este tocmai ceva nenăscut. Într-adevăr, din principiu ia naștere în chip necesar tot ce s-a născut, pe când principiul nu se naște din nimic. Dacă principiul s-ar naște din ceva, atunci el n-ar mai fi principiu. Însă, deoarece el e nenăscut, atunci este, în chip necesar și nepieritor” (Platon, *Opere*, VI, București, 1983, p. 441-442). Odată nimicit, principiul nu se mai poate naște din alt lucru și nici alt lucru nu se va mai naște din el. În chip firesc, tot ce mișcă pe sine însuși este principiu al mișcării, ceea ce înseamnă ca el nu se poate naște, dar nici nu poate să piară. Aceasta este, bineînțeles, natura și rațiunea sufletului.

Eminescu construiește universul pe o atare mișcare care se naște din mișcare.

MOARTEA / NEFIINȚA

Omul eminescian trăiește moartea cu o deosebită intensitate, căci știe că împreună cu viața constituie două file ale existenței: “Moarte și viață, foaie-n două fețe: / Căci moarte e izvorul de viațe, / Iar viața este răul ce se-nfundă / În regiunea nepătrunsei cețe” (*Rime alegorice*). Răsfoite de-a valma, cu cifrele lor obscure, ele te duc într-o zonă a indeterminatului, adevărată “regiune a nepătrunsei cețe”. Acest “joc” cu sens tragic al vieții și morții angajează întreaga ființă, făcând-o să se cutremure, deoarece în el întrezărește abisul în care se va prăbuși. Nu spunea Schopenhauer, dascălul său din *Cărțile*, că cel mai mare rău, cel mai înfricoșător dintre pericolele care îl pot amenința pe om vreodată este moartea și că cea mai mare groază este groaza de moarte. Jocul pe care îl jucăm cu viața și moartea este, în viziunea filosofului voinței, cea mai serioasă partidă; noi așteptăm cu înfrigurare și teamă fiecare decizie a destinului asupra noastră, căci am pus în joc întreaga noastră ființă: “Cea mai serioasă partidă pe care o jucăm este cu siguranță acea ale cărei mize sunt viața și moartea; orice decizie a soartei asupra acestui aspect este așteptată de noi cu cea mai mare înfrigurare, cu mai mare interes, cea mai mare teamă; căci, pentru noi, este în joc întreaga noastră ființă” (Arthur Schopenhauer, *Lumea ca voință și reprezentare*, Iași, 1995, vol. III, p. 270).

Intrat fatal în acest joc, omul eminescian este însă un jucător serios, care-și asumă în întregime riscul jocului. Știind că este chemat și angajat în el, nu își traduce teama într-un sentiment bolnăvicios și fiziologic exprimat de *morbidezza*, de resemnare în fața marcării de *fatum*. El trăiește moartea ca text existențial, dictat de o realitate supremă, de o *ultima ratio* a lumii. Intră în joc cu marea lui miză, *singura* pe care poate s-o exploreze: să bea până la fund “voluptatea morții ne-ndurătoare”. Trăirea morții înseamnă, în cazul omului eminescian, asumarea trăirii tuturor sensuri-

lor ei negative. De aceea se poate spune că scrie de fapt un *thana-totext*, care este de fapt un *vitathanatotext*, căci: "Un vis al morții este viața lumii" (ms. 2270, f. 23). Omul eminescian, ca *om al hybrisului*, trăiește viul cu o intensitate care generează fiorul morții și trăiește moartea cu o intensitate care îi readuce lumina și căldura viului. Este adevărat "că vis al morți-eterne e viața lumii întregi" (*Împărat și proletar*), dar e tot atât de adevărat "că moartea e în luptă cu vecinica viață" (*Învierea*), ambele – atât moartea cât și viața – având parte de *vecinicie*. Viața visează moarte, și moartea visează viață într-un nod contrapunctic. Viața și moartea sunt dispuse în plan existențial ca un vis în vis, visându-se cu desăvârșită reciprocitate.

Moartea și Viața constituie, la romantici, o unitate organică originară. Este și marele motiv al lui Novalis, "romanticul romanticilor", care scrie în poemul său *Astralis*: "Moartea și viața în strălucirea lor originară / Dragostea și boala n-o despart".

Moartea-Somn, ca temă derivată a Morții, ca hipotext al textului-fundamental, este legată de motivul trecerii prin vămile văzduului. Somnul este "vameșul / vieții" și "frate-al morții".

Prin analogie cu scara urcării sufletului la cer din tradiția neopitagorică, gnostică și ortodoxă, Eminescu imaginează o construcție în trepte a sferelor cerești prin care trece sufletul și timpul în care este claustrat: "... Prin vămile veciei / Nici vremea nu le trece cu visele mândriei, / Nici suflete nu intră, nici suflete nu ies" (*Andrei Mureșanu*). E totodată spațiul-timp al creației sau enso-mafozei, prin care sufletele de îngeri "bolnavi de amor" și deasupra cărora se aprinde câte o stea călăuzitoare de destin. Vama este, după cum observă Rosa del Conte, o figură a transcendenței reprezentată de somnul vieții: "Se bate miezul nopții în clopotul de-arama, / Și somnul, vameș vieții, nu vrea să-mi iee vamă, / Pe căi bătute-adeșea vrea moartea să mă poarte" (*Se bate miezul nopții...*). Expresia "pe căi bătute-adeșea", precizează cercetătoarea italiană, care trimite prin contrast, la aceea, atât de diferită, a textului liturgic folosit de ritualul funebru, contribuie la a face și mai patetică această invitație. La somnul-moarte: "cumplită este *calea* pe care mă duc, pe care niciodată n-am umblat". Aceste cuvinte vor trece în folclor, unde căile lumii de dincolo sunt numite "căi

neumblate” și tocmai de aceea la ele privește cu spaimă omul obișnuit “pentru care moartea nu este, desigur, așa cum e în schimb pentru poet, stăpânitorul gând și cu atât mai puțin o dulce prietenă (Rosa del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, Cluj-Napoca, 1989, p. 312).

Thanatos, zeul morții “cel crunt, cel fără milă, necruțătorul”, este fiul nopții și frate al somnului.

Omul eminescian se cufundă într-un adevărat imperiu al somniei, străbătut de palida gândire a poetului care “moaie-n visuri de aur aripa ei cea rece”. Somnul, “frate-al morții”, inițiază un ritual de trecere în zona neființei prevestită de regimul *rece* și *palid* al gândului, regim al *stingerii* discrete care adoarme păcatele lumii. Neființa, sinonimă aci cu “țara morții”, apare ca un tărâm al transcendenței, al purității, al idealității și liniștii (pătrunsă de “visuri de aur” și de “visele-i de pace”). Sensul eliberator, mântuitor al somnului, “frate-al morții” se conjugă cu cel inițiativ în misterul morții. Anume această semnificație se desprinde din zacerea lui *jalnică* peste lume, din țipătul sufletului *în doliu* și *jalnicul* cânt al lirei: “Și somnul, frate-al morții, pe lume falnic zace/ Cu genele-i închise, cu visele-i de pace, / Când palida gândire prin țara morții trece, / Și moaie-n visuri de aur aripa ei cea rece /Cu aghiazima cea dulce a lumii frunte-atinge, /Păcatele-i i-adoarme, invidia o stinge – /Ce ochiu veghiază umed? Ce suflet se frământă, /Ce suflet țipă-n doliu, ce liră jalnic cântă? /Sunt eu!...” (*Andrei Mureșanu*).

Îi este de ajuns omului eminescian să privească în toată *strălucirea* ființa, ca să întrevadă deodată și *umbrele* neființei, căci cea dintâi dă naștere, în mod hegelian, opusului său, nimicul, pentru ca cele două să fie mediate de conceptul de “devenire”.

Visul în vis ilustrează întrepătrunderea adâncă a vieții și morții, complementaritatea lor organică alternantă din partea uneia și a celeilalte. Omul eminescian e, astfel, un visător deplin care visează un vis împachetat după felul sertarelor chinezești sau al matrioștilor rusești. Visul iese din vis, visul provoacă vis, astfel încât este depășită ușor limita opozitivului: visul luminos devine un vis sumbru, întunecos și viceversa, nu înainte, firește, de a trece printr-o întreagă desfășurare filmică a reveriei multicolore.

Visul color este, după cum afirmă psihologii moderni, o manifestare a hipersensibilității. Și omul eminescian este, bineînțeles, un hipersensibil, un visător cu ochiul deșteptat înlăuntrul (ca în *Scrisoarea III*). El strecoară, filtrează spectral realitatea prin acest ochi, transformând-o într-o suprarrealitate fină, țesută numai dintr-o materie străvezie de vis. Astfel se naște un tărâm fantasmatic, de năluciri suprarrealiste, de șoapte surdinizate, de mișcări involuntare care sunt, de fapt, niște alunecări, niște orbecări, niște străpungeri de ceață. Copleșite de o atare somnie vegetală, simțurile amortește și captează în modul cel mai difuz miroznela, sunetele, culorile. Totul se închide într-un spațiu halucinant, fantasmagoric, în care se înstăpânește irealitatea ideală a somnului, “vameș al morții” (după cum știm din *Se bate miezul nopții*). Omul eminescian se simte cu adevărat *acasă*, într-un astfel de mediu total stăpânit de reverie, de vis unduitor care proliferază pornind din el însuși și întorcându-se în el însuși.

Visătorul, în sens luminos, ascensional sau întunecos, abisal, este starea fundamentală eminesciană, e normalitatea lui psihică. Ochiul lui care înregistrează realul în regim diurn e de asemenea visător, umed-veghetor (precum este cel al lui Mureșanu). Râurile visează murmure și unde, ramurile mișcări line și foșnete, cerul – nori. Totul se scufundă în vis și se (desprinde), momentan, de vis. *Contingentul* însuși (prin fata pământeană Cătălina) visează *transcendentul* (personificat de Hyperion). Celelalte fete de împărat visează Zburători “cu negre plete”, însuși Poetul visează permanent fantasma Iubirii ideale. Din magnetismul psihic al visului care penetrează toate – cosmosul, lumea și “om nezărit” – ia naștere universul eminescian, el însuși apărând ca o străfulgerare de ființă / neființă, de vis, adică într-o revelare luminos / întunecoasă.

În *Rime alegorice* găsim întreg acest spectacol ființial al visului. Poetul visează, după cum obișnuiește adesea, în ipostază de ... mort. (Nu este și Hyperion, în viziunea Cătălinei, “un mort frumos cu ochii vii”?). E mortul, a cărui “corabie a vieții, grea de gânduri” s-a risipit de stânca morții. La miezul nopții, care este ora ideală a visării (și cumpănă a gândirii), el vede pustia “plană” a Saharei străbătută de o caravană mândră de morți ce merg spre-

un vis: Fata-Morgana. Aceasta se identifică cu sălașul mării vrăjitoare Șeherezade, "regina basmelor măiastră", sălaș care apare într-o măreață splendoare. Deși "țapăn mort și fără vrere", poetul vede cu deosebită acuitate tărâmul luminat și se mișcă cu dezinvoltură printre ceilalți morți deveniți ființe vii "ca o fantasmă între fantasme". El vede auritele pilastre, glastrele din care cresc "ici roze negre, colo flori albastre", perdelele de purpură de la ferești și simțirea îi este furată de mirosul răcoros. Așezată pe un divan, "ascuns între perdele / albastre, înfoiate și cu stele", ea "lumina lumea gândurilor poetului", îi ia de pe ochii de gheață vâlul morții și îi arată marele teatru al lumii pe care îl joacă cu măștile răsând morții prefăcuți în vii, conchizând: "Viața lor un vis al morții este / Azi pradă ei, iar mâni ea o să-i prade". După ce constată cu amărăciune, întorcându-se, că "înmormântații" dansează pe cenușa miilor de generații trecute și că "moartea și viața-i foaie-n două fețe", ea îi dă totuși o lecție despre viață și iubire: "Iubirea ta-i viață – a ei iubire / E viață iar și iar de omenire. / Voința ei ș-a ta de se-mpreună / Atunci e suflet în întreaga fire".

Astfel, visând-o, mort, pe Șeherezade, poetul visează o proiecție a vieții și morții, visează sensul uneia și alteia, căci în lumina morții viața își sporește și ea lumina. Visul vieții este ucis de visul morții (căci viața este visul morții), iar visul morții este ucis de visul vieții.

Lumea eminesciană, în pornirea sa fundamentală de a lua în stăpânire *ceea ce este*, seamănă într-un tot cu lumea Străinului din Elea prezentat în *Sofistul* lui Platon: tot înstăpânindu-se asupra *celor ce sunt*, se înstăpânește de fapt asupra *celor ce nu sunt*. Punând în raport mișcarea și staticul, caldul și recele, poetul constată, ca și personajul platonician, că trebuie să raporteze termenii opuși la cel de-al treilea care este ființa lucrurilor și întregul lumii. Cum ar exista fiecare dintre acestea dacă n-ar avea parte, ambele, de ființă? E nevoie de o calificare în comun a mișcării și a stării pe loc. Or, ele trebuie să se împărtășească, zice Străinul din Elea, de la faptul de a fi aceleași (identice) și de a fi altele (diferite): "Dacă însă ființa lucrurilor și identicul nu ar manifesta nici o deosebire, atunci din nou, spunând că amândouă – mișcarea și starea – au parte de ființă, am declara că ele însele sunt una, ca